



## OSMANLI'DAN CUMHURİYET'E KASTAMONU NÜFUSU

Yrd.Doç.Dr. Burhan ŞAHİN\*

### Özet

Malazgirt'ten hemen sonra fethedilen Kastamonu'nun ilk dönemleri, kaynak kıtlığından dolayı tespit edilememiştir. Candar-oğulları devrinde başkent olmanın verdiği özellikle geniş ölçüde imar edilen şehrin nüfusunun arttığı ve 5000'den aşağı olmadığı kabul edilmektedir. Bu nüfusun içinde gayrimüslim yoktur. Kastamonu bu yönüyle tamamen bir Türk şehri görünümündedir. Osmanlı idaresine geçtikten sonra ve bir müddet sonra Kuzey Karadeniz bu arada Kırım'ın fethi şehre daha büyük canlılık getirmiş, yapılan büyük imar faaliyetleri sonucu nüfusu artarak 10.000 civarına ulaşmıştır. Osmanlı duraklaması ve gerilemesi bütün şehirleri olduğu gibi, Kastamonu'yu da olumsuz yönde etkilemesine rağmen nüfusunda önemli bir kayıp olmamıştır. Nitekim 1898'de şehir nüfusu 16.961 olarak görünmektedir. Osmanlı'dan Cumhuriyet Devri'ne geçiş döneminde ise bilhassa I. ve II. Cihan savaşlarından etkilenerek nüfus kaybına uğramıştır. Cumhuriyet devrinin ilk düzenli sayımında nüfus 13.791'dir. Bu nüfus 1965'e kadar aynı kalmış, bu yıldan itibaren artarak devam etmiştir. 2007'de Adrese Dayalı Nüfus Sayımında 80.000 civarına ulaşarak günümüze intikal etmiştir.

**Anahtar kelimeler:** Candar-oğulları, Osmanlılar, Nüfus, Şer'iyye sicili, Salname.

## KASTAMONU POPULATION FROM THE OTTOMAN TO THE REPUBLIC

### Abstract

The first periods of Kastamonu has not been established, which was conquered shortly after Malazgirt, due to shortage of written sources. It is accepted that the population of the city, increased and was not less than 5000, which was reconstructed on a large scale with the advantage of being a capital in the period of Candar-oğulları. There are no non-Muslims in this population. Kastamonu has an appearance of being entirely a Turkish city with this aspect of its. After a while it was taken over by the Ottoman authority, the conquest of Kırım

\* Kastamonu Üniversitesi Eğitim Fakültesi İlköğretim Bölümü Sosyal Bilgiler Eğitimi (Tarih) Ana Bilim Dalı Öğretim Üyesi. bsahin@kastamonu.edu.tr

enlivened the city greatly. Also, the population reached about 10.000 as a result of great reconstruction work. As the standstill and comedown of the Ottoman affected all the cities, they affected Kastamonu unfavorably as well. Despite this, there was no significant loss in its population. Thus, the population of Kastamonu is seen 16.961 in 1898. In the transition from the Ottoman to the Republic, Kastamonu lost its population by being affected especially by the World War I and II. The population of Kastamonu is 13.791 in the first census of the Republic period. This population loss continued partially increasing from 1965 on and its population is 80.000 in the address based census performed in 2007.

**Keywords:** Candar-oğulları, Ottoman, Population, Şeriyye Record, Annual.

## ***GİRİŞ***

Malazgirt Meydan Muharebesi'nden sonra, Süleyman Şah'ın komutanlarından Kara Tekin, 1075 yılında Kastamonu'yu da fethederek, Türk idaresine katmıştır (Yücel, 1980:34). Çankırı'da aynı yıl alınan yerlerdendir. Gerçi Türkler bu tarihten önce, Malazgirt'den hemen sonra bölgede yoğun askeri faaliyette buldukları görülmektedir (Kafesoğlu, 1969:120)

Daha sonra Danişmend'li hakimiyetine giren Kastamonu bir yüzyıl kadar Danişmendli, Selçuklu ve Bizans mücadelelerine sahne olmuş (Turan, 1993:220). Nihayet Sultan I.İzzettin Keykavus zamanında kesin olarak Selçuklu idaresine geçmiştir. Bu hükümdar zamanında, Kastamonu'ya vali olarak atanan ve dönemin ünlü komutanlarından olan Hüsameddin Çoban, daha sonra burada adına bir Beylik kurmuştur (Taneri, 1998:513). Bu Beyliğin yüzyıl kadar süren hakimiyetine Şemseddin Yaman Candar'ın oğlu Süleyman Paşa son vermiştir. Böylece Kastamonu Candar-oğulları'nın eline geçmiştir. Fatih Sultan Mehmet 1461 de bu beyliğin varlığına son vererek Kastamonu'yu Osmanlı topraklarına katmıştır (Uzunçarşılı, 1997:50).

Osmanlı idaresinde aşağı yukarı eski Paphlagonia topraklarını içine alan Kastamonu, Anadolu Eyaletinin bir sancak merkezi yapılmıştır (Gökoğlu, 1952:10).

Nüfus durumuna gelince Kastamonu, gerek Anadolu'nun Fethi ve gerekse Malazgirt sonrasında, Bizans'da çıkan iç karışıklıklar ve taht kavgalarıyla en önemlisi I.Haçlı Seferi sırasında Selçuklu-Bizans, Danişmendli-Selçuklu mücadeleleriyle büyük nüfus kaybetmiştir. Hıristiyan ahali bölgeyi terk ederek kendileri için daha güvenli buldukları İznik, İstanbul ve sahillere doğru göç etmişlerdir. Bu boşluk Türkler tarafından fazlasıyla doldurulmuştur. Bölge yoğun bir iskâna tabi tutulmuştur (Köprülü, 1972:86).

## **BEYLİKLER DÖNEMİ**

1243 Köseadağ felaketiyle, Moğolların şerrinden kaçan Türk ahali, kendileri için güvenli buldukları Ilgaz Dağları'nın kuzeyine Kastamonu ve çevresine göç etmiş, buradaki Türk

nüfus büyük ölçüde artmıştır (Yakupoğlu 2002:449). Gelenler 100.000 çadırı bulmuştur. Faruk Sümer, Kastamonu ve çevresinde 6 Kayı, 2 Kara Evli, 5 Dodurga, 6 Avşar, 4 Çavundur, 6 Çepni, 8 Eymür, 6 Yüreğir, 8 İğdir, 3 Büğdüz ve 1 Kınık Boyu tespit etmiştir. Sayıları azda olsa Kastamonu'ya başka Türk boyları da yerleşmiştir (Sümer, 1992:214).

Böylece Kastamonu ve çevresi tamamen Türklerle meskun bir duruma gelmiştir. Nitekim XV. ve XVI. Yüzyıllarda gayri müslimler bazı sahil şehir ve kazaların dışında, bölgede mevcut değildir. XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda ise sayılarının çok az olduğu, şehirde bir mahalle bile teşkil edemedikleri, Türklerle aynı mahallelerde oturdukları dönemin tapu kayıtlarından anlaşılmaktadır. Ahmet Kankal adı geçen eserinde sayıca azda olsa bunların yoğun olarak yaşadıkları Sinop'tan geldiklerini tahmin etmektedir (Kankal, 2004:79). Cevdet Yakupoğlu ise ticari maksatla Sinop'tan geldiklerini ifade etmektedir (Yakupoğlu, 2001:71). Aynı görüşü paylaşanlar da vardır (Hayta ve Yücel, 2001:39). H.1132/M.1716'da bir şer'iyeye sicilinde, sayıları 40 zengin, 320 adet evsât (orta halli) ve 40 adet de fakir olmak üzere Kastamonu'da toplam 420 gayr-i müslim olup, dilleri Türkçedir (Güzey, 2001:113). Osmanlılarda sonraları açılan Misyoner okullarında yetiştirilen gayri müslim gençler vasıtasıyla Grekçe ve Ermeniceyi kabul ettirmeye çalışmışlardır (Büyükkasap ve Kars, 2005:89). Ahmet Rıfat Güzey adı geçen çalışmasında bir şer'iyeye sicil kaydından istifade ile Kastamonu'daki hıristiyanların bugün ki Honsalar Mahallesi içinde kalan Çevgani Mahallesi'nde oturduklarını tespit etmiştir. Yine bu gayri müslimlerin meslek olarak inşaat işleri, beyaz kefen bezi yıkayıcılığı ve bogası (kaput bezi) kasarlığı yaptıklarını kaydetmektedir (Güzey, 2001:114). İleriki yıllarda gayri müslimlerin nüfusunda kısmen de olsa bir artış görülecek meselâ 1887 Tarihli Vilayet Salnâmesi'nde şehir merkezinde 12.639 Türk nüfusa karşılık 393 Ermeni, 1595 Rum olduğu görülür (15.Vilâyet Salnâmesi, H.1306/M. 1888:314).

## **OSMANLI DÖNEMİ**

Kastamonu'nun Osmanlıdan evvelki yıllara ait nüfusunun kaynak kıtlığından dolayı tespit etmek mümkün görünmemektedir. Yalnız Candar-oğulları zamanında, Beylik merkezi olma özelliğinden dolayı şehirde büyük imar faaliyetlerinde bulunduğu bir gerçektir. Bilhassa uzun bir Beylik Dönemi olan İsfendiyar Bey (1392-1440)'in zamanında (Bu Bey'in adından dolayı Osmanlı kaynaklarında Candar-oğulları aynı zamanda İsfendiyar-oğulları adı ile de anılmaktadır.) ve sonraki Beyler'den II. İbrahim Bey ve önemlisi İsmail Bey zamanın da imar konusunda büyük gayret sarfedilmiştir. Gene Candarlı Beylerin ticarete verdikleri önemden dolayı şehir canlı bir ticaret merkezi ve aynı zamanda bir ilim ve kültür merkezi durumuna gelmiştir (Öden, 1998:514). Üstelik daha Selçuklular zamanında başlayan tıp faaliyetlerine önem verilmiş, Kastamonu Anadolu'nun mühim bir tıp merkezi durumuna da

gelmiştir (Şahin, K.,2001:49). Yine Kastamonu’da şöhreti Mısır’a kadar uzanan cins Türkmen atları bol miktarda yetiştirilir ve ihraç edilirdi (Sümer, 1992:261). Bütün bunlar Candar-oğulları zamanında Kastamonu nüfusunu artırmıştır. Nitekim şehrin Osmanlılara geçtiği XV. Yüzyıl ortalarında nüfusunun 5000 olduğu kabul edilmektedir (Kankal, 2004:50).

Osmanlılar zamanında ise yukarıda bahsi geçen imar ve diğer faaliyetler artarak devam ettiğine göre nüfus daha da çoğalmıştır. Bu arada Kastamonu’nun Osmanlı idaresine geçmesinden bir müddet sonra Kırım’ın İmparatorluğa dahil edilişi, şehre ticari canlılık getirdiğinden nüfus artışının bir başka sebebini teşkil edecektir.

Osmanlıların ilk yüzyılları için vergi maksadıyla tutulan tahrir defterleri sadece vergi mükelleflerinin kayıtlarıdır. Üstelik bu kayıtlar bütün ülke için geçerli de değildir. Araştırmacılar bu defterlerdeki kayıtlardan istifadeyle dönemin nüfusunu tespit etmeye çalışmışlardır. Bu kolay iş değildir. Zira defterlerde geçen “Hane”ler çeşitli araştırmacılar tarafından bazen 5 bazen 7 kişi kabul edilmiş, hane sayısı bu rakamlarla çarpılmak suretiyle nüfus tespit etmeye çalışmışlardır. Bu çarpımlarla elde edilen sayıya defterlerde vergi mükellefi olmayan, evlilik yaşına gelmiş mücerred (bekar)’leri dahil eden veya etmeyenler vardır. Yine defterlerde sayıları verilen “Nefer”, sayısını 3 ile çarpanlar olduğu gibi 2 ile de çarpanlar olmuştur (Göyünç, 1979:331).

Bütün bu zorluklara rağmen tahrir defterlerindeki kayıtlardan Kastamonu nüfusunu yaklaşık rakamlarla tespit etmek mümkündür. A. Kankal’ın incelemesinde Kastamonu’ya ait 1487, 1530, 1582 Tarihli üç tahrir defterinden faydalanarak bu defterlerde geçen Hane sayısını 5 ile çarpıp mücerredleri ilâve ile mukayeseli nüfus rakamlarına ulaştığı görülmektedir. Buna göre, Kastamonu’da 1487, 1530, 1582’de 1.327, 1.390, 3.025 nefer mevcuttur. Nefer hesabıyla nüfus bu yıllarda 5.676, 4.587, 9.365’dir. Aynı yıllarda 1.032, 1.022, 1.624 hane mevcuttur. Buna göre 5.815, 5.621, 9.615 nüfus tespit edilmiştir (Kankal, 2004:55).

İlhan Şahin Diyanet İslâm Ansiklopedisinde Kastamonu şehir nüfusunu 1487’de 5.300 1530’da 5.500, 1582’de 9.500 olarak göstermektedir (Şahin, 2001:586). Her ikisinin verdiği rakamlar küçük farklarla aşağı yukarı aynıdır.

Rakamlardan da anlaşılacağı gibi Kastamonu nüfusu XVI. Yüzyılın sonunda 1582’de öncekilere göre iki misli bir artış göstermiştir. Bu arada şehir merkezinde 1487’de 43, 1530’da 46, 1582’de 48 mahalle olduğu anlaşılmaktadır (Kankal, 2004:56).

XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda nüfusla ilgili kaynak kıtlığı devam etmiştir. Hatta XV. ve XVI. Yüzyıllara göre daha da zorlaşmıştır. Çünkü bu yıllarda yapılan tahrirlerde sadece “Avâriz” kayıtları vardır. Avâriz fevkalade hallerde savaşlarda toplanan bir vergi çeşididir.

Kayıtlarda “Avâriz Hanesi” adı altındaki hanelerin kaç kişiden meydana geldiği sürekli münakaşa konusu yapılmıştır (Aydın, 1991:108).

Kastamonu’da her ikisinde de avâriz haneleri kaydedilen 1050 (1640) ve 1099 (1688)’de iki taktırir yapılmıştır. Bu kayıtlarla nüfus tespiti mümkün olmamıştır. Yapılanlarda tahminden öteye geçememektedir. Bu dönemin ikinci önemli kayıtları şer’iyye sicilleridir. Kastamonu’ya ait en eski şer’iyye sicili H.1084-1086 (1673-1676), son şer’iyye sicilleri de H.1213-1221 (1801- 1807) yıllarına aittir (İskender, 2005:566).

Bu sicillerden 1687 ila 1722 yılları arasında 35 yıllık dönemi esas alarak çalışmasını yapan Ahmet Rıfat GÜZEY, 1690 yılı şer’iyye kaydında şehir merkezinde 2.157 hane tespit etmiştir. Bu sayıya mücerred (bekar)’ler veya vergi muafiyeti olanlar dahil olup olmadığını dair sicilde başkaca bir kayıt yoktur. Araştırmacı bu hane sayısını beş ile çarparak ve %10’da artış koyarak 18. Yüzyılın başlarında nüfusun 25.000 olduğu tahminini yürütmektedir (Güzey, 2001:50). Hesaplamayı XV. ve XVI. yüzyılında tapu, tahrir defterlerindeki gibi “Hane”yi 5 veya “7” ile çarparak yapılması halinde 10.785 ile 15.099 rakamları ortaya çıkar. Bilhassa “Hane x5”le elde edilen 10.785 daha gerçekçi görünmektedir. 1582 Tarihli Tapu-Tahrir Defteri’nde nüfus 9.615 olduğuna göre küçük bir artışın dışında Kastamonu şehir nüfusunda önemli bir değişiklik görünmemektedir. Avâriz rakamlarının değerlendirme zorluğundan dolayı her ne kadar Kastamonu nüfusu XVII. Yüzyıl için tespit edilememişse de bu yüzyılda cereyan eden celâli ayaklanmaları suhte başıboş levent ve sarıca-sekban hareketleri, nihâyet Celâli Ayaklanmaları bütün Anadolu’yu olduğu gibi şüphesiz Kastamonu’yu da olumsuz etkilemiştir (İlgürel, 1993:252). Fakat bu, önemli bir nüfus kaybına sebep olmamıştır. Zira Kastamonu Yükselme Devri’nin sonunda 1582’de 10.000 civarında olan nüfusunu 1690’da da muhafaza ettiği görülmektedir. Toplam nüfusa gelince, köyler dahil Kastamonu’nun toplam nüfusu; 1487 tarihinde 5.165’i şehirde, 14.430’u köyde olmak üzere toplam 19.500’dür. 1582 Tahririnde bu nüfus 8.120’si şehir, 29.195’i köyde olmak suretiyle yekün 37.315’dir (Kankal, 2004:77).

XVII. ve XVIII. yüzyıllar “Avâriz”ların “hane” adedinin hesaplanmasının zorluğu yukarıda izah edilmişti. XIX. Yüzyılda ise durum oldukça kolaylaşmaktadır. Zira 1831’de askeri maksatlarla da olsa Osmanlı’da ilk ciddi nüfus sayımı yapılmıştır. Askeri maksatla yapıldığı için sadece erkek sayımı yapılmıştır. Bu sayımda Kastamonu şehir merkezi nüfusu 14.861 olarak tespit edilmiştir (Karal, 1943:214; Karpat, 2003:151). Buna bir misli kadın ilâve edilecek olursa gerçek nüfus ortaya çıkmış olur.

Bu yüzyılın önemli kaynaklarından biri de Salnâmelerdir. İlki 1869’da sonuncusu 1903’de çıkarılmıştır. Toplam 21 Salnâmedir. Salnâmelerde hemen hemen ilk sayısından itibaren Kastamonu’nun nüfusu hakkında bilgi bulmak mümkündür.

Salnâmeler ve Cumhuriyet dönemi istatistiklerine göre elde edilen köy ve şehir nüfus oranları Tablo 1’de gösterilmiştir (Şahin, B.,1992:35). Böylece 1887’den 2007’ye kadar 120 yıllık zaman içindeki nüfus özelliklerini görmek mümkündür. Listede Osmanlılar zamanında salnâmelerde geçen nüfus, küçük farklarla Batılı kaynaklar tarafından da kabullenilmektedir. Nitekim Stanford J. Shaw 1885’de şehri 15.567, köyler dahil toplam nüfusu ise 54.394 olarak göstermektedir (Shaw, 1980:191).

**Tablo : 1. İmparatorluk ve Cumhuriyet Dönemi Nüfus Dağılımı\***

Yıllar	Şehir	Köy	Toplam	Şehirleşme Oranı
1887	14.607	42.691	57.298	25.4
1891	15.383	44.972	60.355	25.4
1895	16.387	41.395	57.782	28.3
1898	16.961	45.872	62.833	26.9
1927	14.590	-----	-----	-----
1935	13.791	50.956	64.747	21.2
1940	13.667	-----	-----	-----
1945	13.869	42.130	55.999	24.7
1950	13.597	44.590	58.187	23.3
1955	15.664	44.235	59.899	26.1
1960	20.307	43.606	63.913	31
1965	23.485	43.608	67.093	35
1970	29.303	50.106	80.099	37
1975	29.993	49.809	79.193	37
1980	35.464	52.857	88.321	40
1985	46.986	51.123	98.109	47
1990	52.363	41.770	94.133	55
2007	80.582	34.750	115.332	69

\*Osmanlı dönemi nüfusları, 15.Vil. Sal.(1888).S.278;16.Vil.Sal.(1892).S.270;19.Vil.Sal.(1896).

S.257;20.Vil.Sal.(1899).S.553'den alınmıştır. 2007 ise <http://www.kastamonu.gov.tr>'den alınmıştır.

Tabloda da görüldüğü gibi Osmanlıdan Cumhuriyet'e intikâlde Kastamonu'da nüfus azalmıştır. Karayolları ulaşım ağının zamanla yön değiştirmesi. Avrupa sanayi ürünlerinin serbestçe pazarlanması, geleneksel mahalli el sanatlarının yok olması, bilhassa bölgenin tarih boyunca bir ihraç ürünü durumunda olan tiftiğin artık ihraç edilememesi, öteden beri canlı bir ticaret merkezi olan Kastamonu'da ekonomik gerilemeye yol açmıştır (Ortaylı, 1977:307). Buna I. ve II. Cihan Harbi sıkıntıları da eklenince çöken ekonomiyle birlikte Kastamonu'dan büyük illere göç başlamış, nüfus kaybının önüne geçilememiştir (Baydil, 1990:26). Nitekim Kastamonu 1898'deki nüfusuna 1955 yılında ancak kavuşabilmiştir. Şehirli nüfus oranı ise 1965'den itibaren az da olsa artış göstermiştir. 1898'de % 26 olan şehirli oranı (20.Vilâyet Salnâmesi 1899:573). 2007 sayımında % 69'a ulaşmıştır (<http://www.kastamonu.gov.tr>).

Başlangıçta olmayan daha sonraki yüzyıllarda sayıları çok az görünen gayri müslimler XIX. Yüzyılın sonlarında 1898'de 427'si Ermeni, 1.738'i Rum olmak üzere 2.165 olarak görünmektedirler. Aynı tarihte Türk nüfus 16.961'dir. Bu durumda şehir merkez nüfusunun % 11'ini teşkil etmekteydiler (20.Vilâyet Salnâmesi 1899:554). Batılı kaynaklarda da küçük farklarla aynı rakamlar geçmektedir (Shaw, 1980:193).

Kastamonu 1846 Yılında Eyalet yapılıır (Ortaylı, 1977:307). Bu günkü Sinop, Bolu, Çankırı ve Zonguldak bu Eyalete dahil edilir. 1924'de Sancaklar birer il merkezi yapılınc bu günkü Kastamonu ili oluşturulur. 1987 ve 1989'daki son değişlikle bir kısım nahiyelerin ilçe yapılmasıyla, Kastamonu merkez dahil 20 ilçeli bir il durumuna gelmiştir.

Bu günkü il hudutları itibariyle toplam il nüfusu 1892'de 325.766, 1898'de 313.428, 1901'de 328.749'dur. 1901'de Rumlar 5.561, Ermeniler ise 1.212'dir. Bu durumda Rumlar % 1.6, Ermeniler ise toplam nüfusun ancak binde üçünü teşkil etmektedirler (Şahin, B., 1992:108).

## **SONUÇ**

Kastamonu Türk idaresine girdikten sonra ilk yüzyılı Selçuklu-Bizans-Danişmedli mücadelelerine sahne olmuş, sonra bu topraklarda Çoban-oğulları ve Candar-oğulları Beylikleri teşekkül etmiştir. Candar-oğulları zamanından itibaren büyük bir canlılık ve beraberinde nüfus da artmıştır.

Osmanlı idâresine geçen Kastamonu aşağı yukarı eski Pahplagonia topraklarında, Anadolu Eyaletine bağlı bir sancak merkezi yapılmıştır. Osmanlılar zamanında Candar-oğulları Devri'nde başlayan imar ve ticari canlılık artarak devam etmesinden dolayı nüfus artışı devam etmiştir.

Osmanlının gerilemesiyle birlikte oluşan iç ve dış şartlar Kastamonu'yu da etkilemiş bilhassa XIX. Yüzyılın sonlarından itibaren eski ekonomik ve ticari yönden sarsıntı geçirmiş, bu sarsıntı Cumhuriyet Dönemi'nde artarak devam etmiş, nüfus kaybına uğramıştır. Ancak 1965'den itibaren nüfusta kısmen bir toparlanma olmuş ise de, ekonomik geriliğin önüne geçilemediğinden hiçbir zaman Orta ve Yeniçağlardaki gücüne ulaşmadan günümüze intikal etmiştir.

## **KAYNAKÇA**

- 1- Aydın, Mehmet Akif, "Avârız", DİA. C.IV., İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., 1991.
- 2- Baydil, Emin, Kastamonu Şehir Coğrafyası, İstanbul, Ü.S.B.E. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi., 1990.



- 3- Büyükkasap, Erdoğan; Kars, Üzeyir, “1922 İtibariyle Kastamonu’nun Eğitim, Sosyal, Ekonomik ve Sağlık Durumu” İkinci Kastamonu Kültür Sempozyumu, Tebliğler, Ankara, Gazi Üniversitesi İletişim Fakültesi Basımevi., 2005.
- 4- Gökoğlu, Ahmet, Paphlagonia, Kastamonu, Sinop, Çankırı, Safranbolu, Bartın, Bolu, Gerede, Mudurnu, İskilip, Bafra, Alaçam ve Civarı Gayri Menkul Eski Eserleri ve Arkeolojisi I., Kastamonu, Doğrusöz Matbaası., 1952.
- 5- Göyünç, Nejat, “Hâne Deneyimi Hakkında” İstanbul, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi, XXXII., 1979.
- 6- Güzey, Ahmet Rifat, Şer’iyye Sicillerine Göre XVII. Yüzyıl Sonları XVIII. Yüzyıl Başlarında Kastamonu, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yakın Çağ ABD, Basılmamış Doktora Tezi., Ankara, 2001.
- 7- Hayta, Necdet; Yücel, Uğur, “1312 (1894) Yılı Kastamonu Vilayeti Salnâmesine Göre Kastamonu Vilayeti”, Birinci Kastamonu Kültür Sempozyumu, Tebliğler, Ankara, Bizim Basımevi., 2001.
- 8- İlgürel, Mücteba, “Celâli İsyânları”, DİA. C.VII., İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., 1993.
- 9- İskender, Pelin, “Bir Yerel Tarih Çalışması: XVII. Yüzyıl Şer’iyye Siciline Göre Kastamonu”, Kastamonu, Gazi Üniversitesi, Kastamonu Eğitim Fakültesi Dergisi., C.XIII., Numara:2., 2005.
- 10- Kafesoğlu, İbrahim, Büyük Selçuklu İmparatorluğu, Türk Dünyası El Kitabı, Ankara, TKAE, Yay., 1969.
- 11- Kankal, Ahmet, Türkmen’in Kaidesi Kastamonu (XV-XVIII. Yüzyıllar Arası Şehir Hayatı), Ankara, Zafer Batbaası, 2004.
- 12- Karal, Enver Ziya, Osmanlı İmparatorluğunda İlk Nüfus Sayımı 1831, Ankara, 1943.
- 13- Karpat, Kemal H., Osmanlı Nüfusu (1830-1914) Demografik ve Sosyal Özellikleri, İstanbul, Çev. Bahar Tırnakçı, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yay., 2001.
- 14- Köprülü, Mehmet Fuat, Osmanlı İmparatorluğu’nun Kuruluşu, Ankara, T.T.K. Yay., II. Baskı, 1972.
- 15- Ortaylı, İlber, “XIX. Yüzyılda Kastamonu Vilâyetindeki Yapısal Değişim Üzerine” Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Basın Yayın Yüksek Okulu, 1974-1976 Yıllığı, 1977.

- 16- Öden, Zerrin Günel, “İsfendiyar Bey”, DİA. C.XXII., İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., 2000.
- 17- Shaw, Stanford J., “Otoman Popilation Mouement During The Last Years Of The Empire 1885-1914 Some Preliminary Remarks”, İstanbul, Osmanlı Tarih Araştırmaları Dergisi, Sayı 1., 1980.
- 18- Sümer, Faruk, Oğuzlar (Türkmenler), İstanbul, TDAV. Yay., 1992.
- 19- Şahin, Burhan, Cumhuriyet Öncesinde Kastamonu'nun İdari-Nüfus ve Etnik Yapısı (1839-1903), Ankara Üniversitesi, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, 1992.
- 20- Şahin, İlhan, “Kastamonu”, DİA. C.XXIV., İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., 2001.
- 21- Şahin, Kamil, “Selçuklu ve Osmanlı Dönemi Kastamonu'da Tıp Çalışmaları Üzerine Bazı Gözlemler” Birinci Kastamonu Kültür Sempozyumu, Tebliğler, Ankara, Bizim Büro Basımevi, 2001.
- 22- Taneri, Aydın, “Hüsameddin Çoban”, DİA. C.XVIII., İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., 1998.
- 23- Turan, Osman, Selçuklular Zamanında Türkiye, İstanbul, Ötüken Yay., 1993.
- 24- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, Osmanlı Tarihi, Ankara, T.T.K., Yay., C.I., 1997.
- 25- Yakupoğlu, Cevdet, “Kuzeybatı Anadolu'ya Türk Muhacereti ve Bölgede Bazı Türk Boyları”, Kastamonu, Gazi Üniversitesi Kastamonu Eğitim Fakültesi Dergisi, C.IX. Numara:2., 2002.
- 26- Yakupoğlu, Cevdet, “Candar-oğulları Döneminde Kastamonu'da İctimai ve İktisadi Hayat”, Birinci Kastamonu Kültür Sempozyumu, Tebliğler, Ankara, Bizim Büro Basımevi, 2001.
- 27- Yücel, Yaşar, XV.-XVIII. Yüzyıllar Kuzey-Batı Anadolu Tarihi, Çoban-oğulları, Candar-Oğulları Beylikleri, Ankara, T.T.K., Yay., 1980.
- 28- 15. Kastamonu Vilâyet Salnâmesi, (1888), Kastamonu Vilâyet Matbaası, Kastamonu.
- 29- 16. Kastamonu Vilâyet Salnâmesi, (1892), Kastamonu Vilâyet Matbaası, Kastamonu.
- 30- 19. Kastamonu Vilâyet Salnâmesi, (1896), Kastamonu Vilâyet Matbaası, Kastamonu.
- 31- 20. Kastamonu Vilâyet Salnâmesi, (1899), Kastamonu Vilâyet Matbaası, Kastamonu.
- <http://www.kastamonu.gov.tr>